

Наталя Анатоліївна ОРЛОВСЬКА,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: ЧИ ПОТРІБНІ ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ?

«Домашнє» насильство – одна з комплексних проблем, які, без перебільшення, зачіпають кожну людину. Цей різновид насильницької поведінки має особливе кримінологічне значення, адже яскраво ілюструє низку класичних положень соціологічного напрямку, абсолютно вписується в концепт соціально-психологічного розуміння злочинності, є класичним фоновим явищем тощо. Наукова розробка проблематики домашнього насильства розпочалася у 60-х рр. XX ст. Однією з перших робіт у цій сфері стала стаття Г. Кемпа «Синдром дитини, яку б'ють», опублікована у журналі Американської медичної асоціації. Поряд із медиками звернули увагу на питання сімейного насильства й правники: з одного боку, кримінально-карані прояви в цій сфері стали вважатися складовою насильницької злочинності, з іншого, – «докримінальне»/некримінальне насильство в сім'ї було визнано вагомим чинником, що сприяє вчиненню злочинів.

Вочевидь, це свідчить про те, що проблема насильства в сім'ї не є кон'юнктурною, тимчасовою, вона насправді має величезне соціальне, психологічне, культурне, економічне та правове значення.

Специфіка насильницької поведінки, яка розглядається, призводить до думки, що термін «домашнє насильство» є спірним. Вбачається, що більш вдалим був би термін, похідний від «сім'я»: «насильство в сім'ї», «сімейне насильство». Адже акцент має робитися не на місці вчинення злочину (дім), а на наявності інформаційно-емоційного комунікативного поля (простору), що визначає інтеракцію людей – їх конфліктну взаємодію. Тоді стає зрозумілим, чому є сенс розглядати у якості учасників насильницьких взаємин колишніх членів однієї сім'ї, навіть якщо вони не проживають разом, зокрема, як це пропонується у ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) [1].

Для насильства в сім'ї як конфліктної взаємодії є притаманним не просто розподіл ролей «насильник/жертва», а так звані віктимологічні «гойдалки», коли лише випадок вирішує, хто ким стане. Це пов'язано із майже тотожними характеристиками осіб, включених у цей конфлікт, адже члени однієї родини, як правило, репрезентують одну соціальну групу. В цьому сенсі криміногенний та віктимний комплекси, що притаманні насильству в сім'ї, є двома сторонами «однієї медалі».

Якщо додати до цього відносну ізольованість родини від зовнішнього контролю, цілком природне прагнення зберегти територію приватності у сімейному колі, стають зрозумілими і латентність проявів родинного насильства, і складнощі протидії йому.

Ще у 1996 р ООН визнала насильство в сім'ї «серйозним злочином проти особистості та суспільства, яке не може бути таким, що вибачається та толерується». Саме така «невибачальність» насильницьких проявів у зазначеній сфері вимагає особливого підходу до організації запобіжної діяльності. На рівні ООН у 90-х роках XX ст. було розроблено рекомендації стосовно модельного законодавства щодо насильства в сім'ї [2], метою стало подолання прогалів у діючому кримінальному і цивільному законодавстві та/або вдосконалення спеціальних законів проти сімейного насильства.

Аналіз рекомендацій ООН дав підстави виокремлювати дві моделі запобігання сімейному насильству: вплив на правопорушника та вплив на жертву насильства.

Стосовно моделі впливу на правопорушника важливо зазначити, що запобігання насильству в сім'ї передбачає не лише примусовий/каральний вплив як такий, але й роботу з кривдником задля усвідомлення ним власної відповідальності та вироблення мотивації на ненасильницьку взаємодію. Такий підхід вбачається цілком вірним, адже усталеності стереотипу поведінки неможливо досягти лише через зовнішні впливи. Останні мають бути поштовхом для самостійної внутрішньої роботи.

Вплив на жертву насильства визначається через запобігання первинній та вторинній віктимізації. Щодо первинної віктимізації акцентується увага на акумуляції зусиль задля сприяння виробленню короткотермінових і довгострокових стратегій захисту від насильства; щодо вторинної – відновлення нормального способу життя. Вбачається, що застосування такого комплексного підходу є доцільним з огляду на те, що почасти для жертви є притаманним певне звикання до насильницьких дій. Тому вироблення активної позиції самої жертви, розуміння нею того, що вона є стороною конфліктної взаємодії та відповідальна за власне життя та здоров'я, слід вважати перспективним напрямом запобіжної діяльності на сучасному етапі [3].

Зрозуміло, що кримінально-правовий інструментарій запобігання насильству в сім'ї обмежується впливом на правопорушника. Тому важливим та серйозним кроком саме у кримінально-правовому запобіганні сімейному насильству стала Стамбульська конвенція [1], яка, крім іншого, містить низку жорстких вимог щодо криміналізації певних діянь та навіть визначає певні стандарти щодо формування санкцій.

Враховуючи положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству

стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», слід дійти висновку, що Україна не просто сприйняла рекомендації Стамбульської конвенції, а й пішла далі, зокрема, щодо запровадження окремої групи кримінально-правових заходів – обмежувальних.

Саме на них є сенс зупинити увагу.

На наш погляд, це рішення законодавця є вельми спірним. Обмежувальні заходи були б доцільними, якщо б вони являли собою самостійну групу заходів кримінально-правового характеру. Тобто вони мали б призначатися лише разом з покаранням, адже їх призначення у разі звільнення від кримінальної відповідальності позбавлено сенсу, оскільки звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачає наявність підстав – певних вимог, які держава висуває до посткримінальної поведінки злочинця (постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 12 від 23.12.2005 р.). І якщо особа виконує ці вимоги, навіщо застосовувати якісь обмеження до, в цілому, позитивної особистості?

Звільнення від покарання із застосуванням обмежувальних заходів, вочевидь, теоретично можливо лише на підставі ч. 4 ст. 74 КК. Але якщо при цьому особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною, у чому сенс таких заходів?

Не зрозуміло, навіщо законодавець передбачає застосування обмежувальних заходів у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, і регламентує ці заходи не у ст. 76 КК «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням», а в окремому розділі КК. Звернемо увагу, що, незважаючи на посилення запобігання насильству в сім'ї, сформовано диспозитивний припис, тобто суд на власний розсуд вирішує це питання. І не виключена ситуація, коли за злочини, пов'язані з сімейним насильством, суд не призначить цих заходів.

У чому ж тоді полягатиме специфіка запобігання зазначеним злочинам? Як суд відобразить характер суспільної небезпеки у тих заходах, що будуть застосовані за злочини, пов'язані з домашнім насильством? Чому замість того, щоб запроваджувати окремий інститут Загальної частини, не передбачити зазначені заходи (а фактично обов'язки, що можуть бути покладені на особу, яка визнається винною у вчиненні злочину, пов'язаного з сімейним насильством) як частину пробаційної програми?

Таким чином, рішення законодавця щодо обмежувальних заходів вбачається не достатньо продуманим, таким, яке не відповідає вимогам юридичної техніки, суперечить наявним положенням КК, не вписується в перелік заходів кримінально-правового характеру, порушуючи принцип системності.

На наш погляд, було б доцільним переглянути рішення щодо обмежувальних заходів. Але це має стати частиною комплексної роботи із запобігання сімейному насильству, адже сподіватися, що засобами кримінального права можна вирішити зазначену проблему, означає перебільшувати можливості цієї галузі права.

Вбачається, що підняті питання є частиною більш широкого контексту, одного з перспективних напрямів удосконалення кримінологічної політики, пов'язаного з усвідомленням ролі та значення кримінального права у запобіганні криміналізованим проявам фонових явищ.

Список бібліографічних посилань

1. Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. Стамбул, 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/168046253f> (дата звернення: 15.03.2018).
2. Модельное законодательство о насилии в семье. Рекомендации ООН // GWANET – Гендер и вода в Центральной Азии : сайт. URL: http://www.gender.cawater-info.net/publications/pdf/mod_un.pdf (дата звернення: 15.03.2018)
3. Орловська Н. А. Запобігання насильству в сім'ї: стандарти ООН та українські реалії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 11, т. 2. С. 70–73.

Одержано 19.03.2018